

Pr. Prof. Dr. Vasile Nechita

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Sfântul Apostol Andrei” – Constanța

DOI APĂRĂTORI AI ORTODOXIEI ÎN VEACUL AL XVII-LEA: MITROPOLITUL PETRU MOVILĂ AL KIEVULUI ȘI MITROPOLITUL VARLAAM AL MOLDOVEI

Abstract: *The struggle of the two metropolitans, the synod of the hierarchs from the two principalities, the Synod of Iași (1942), which brought - as N. Iorga says - ‘entire Orthodoxy to the capital of Moldova’, had a decisive character for maintaining the unity of Orthodoxy, which was threatened, on the one hand, by the Ottoman Empire and the Calvinist principles of Transylvania, and on the other by the Counter-Reformation offensive, supported by the Jesuit Order, and by Protestant proselytism; quite apart from the Calvinist one.*

Keywords: *Confession of Faith, Catholicism, Calvinism, Orthodox Unity, Local Synod and Pan-Orthodox Synod*

Preliminarii

După cum se știe, secolul al XVII-lea – mai ales după condamnarea *Mărturisirii de credință* a lui Chiril Lucaris, patriarhul Constantinopolului (1620-1638), publicată la Geneva cu titlul

Confessio fidei (1629), suspectată de influențe calvine – a cunoscut numeroase frământări, în special din cauza amenințărilor venite din partea protestanților și a romano-catolicilor¹. Ofensiva acestora din urmă a implicat un moment de încercare a unei apropieri care – dovedindu-se a fi o abordare greșită și dintr-o parte și din alta – avea să afecteze definitiv separarea celor două biserici. Mai ales după ce a fost cucerit Constantinopolul de către Cruciada a IV-a, în 1204.

După această dată – deși au fost încercări de reunire la Sinodul de la Lyon (1275) și la Basel, Ferrara și Florența (1431-1449) – s-a consemnat o agresiune impresionantă, susținută de Contrareforma declanșată în urma Sinodului tridentin (1545-1563), cât și de crearea primei Biserici greco-catolice în urma Sinodului uniat de la Brest-Litovsk (1596), care s-a dorit din partea Bisericii Romano-Catolice a fi un model de unire dintre cele două părți ale creștinătății – apuseană și răsăriteană².

Ofensivei romano-catolice în secolul al XVII-lea, din nefericire, i se adăuga în Transilvania și prozelitismul agresiv din partea calvinilor, mai ales în timpul principilor Gabriel Bethlen (1613-1629) și Gheorghe Rakoczi (1630-1648). Dacă românii ardeleni se confruntau cu acest susținut prozelitism din partea calvinilor, care au beneficiat și de sprijinul unor episcopi români calvinizați³, mitropolia kieveană avea de confruntat atacul virulent al romano-catolicilor, cărora mitropolitul Petru Movilă – al Kievului, Galiției și al Întregii Rusii Mici (1633-1647) – va încerca să le țină piept prin înființarea, în 1632, a unei academii teologice.

¹ În acest sens, a se vedea: SF. NECTARIE DE EGHINA, *De ce papa și supușii lui s-au despărțit de Biserică*, trad. C. Papacioc, Ed. Evanghелиsmos, București, 2011.

² Pentru alte amănunte legate de această problemă, a se vedea: DAMASCHIN GRIGORIATUL, *Minunile – mărturie a dreptei credințe*, Ed. Areopag, București, 2012.

³ Nicolae IORGA, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului, Biblioteca Academiei Române, București, 1904, p. 1.

Ceea se constituie într-un fapt providențial e aceea că, în lupta pentru apărarea Ortodoxiei, în secolul al XVII-lea își vor uni eforturile doi ierarhi români: mitropolitul Petru Movilă și mitropolitul Varlaam al Moldovei (1632-653). Mitropolitul Petru Movilă al Kievului, pentru a susține această luptă de apărare a credinței dreptslăvitoare, după ce a asigurat formarea unui cler educat, va compune *Mărturisirea de credință* – având titlul *Expositio Fidei Ecclesiae Rusiae minoris*, aprobată la Sinodul de la Iași (1642) –, iar mitropolitul Varlaam al Moldovei va fi autorul *Răspunsului la Catehismul calvinesc* (1645).

Ceea ce trebuie să spunem în legătură cu aceste cărți ale celor doi ierarhi români este faptul că, deși apar în condițiile amintite, ele răspund punctual unor atacuri venite din partea reprezentanților confesiunilor menționate în debutul tratării, ținând cont de realitatea religioasă și culturală specifică unor arealuri ortodoxe bine conturate⁴. Dar, în același timp, consolidează unitatea ortodoxă în fața acestor atacuri susținute – nu de puține ori – de puterea politică.

În cazul *Mărturisirii de credință* a mitropolitului Petru Movilă putem vorbi de câteva precedente – în afară de cea atribuită patriarhului Chiril Lucaris –, precum *Expunerea exactă a credinței ortodoxe* a Sf. Ioan Damaschin (†745), *Despre calea mântuirii oamenilor* (1456), alcătuită de patriarhul Ghenadie al II-lea al Constantinopolului (1400-1473), și *Mărturisirea de credință* (1625) a patriarhului Mitrofan Kritopoulos al Alexandriei (1636-1639), pe când, în ceea ce privește cartea polemică a mitropolitului Varlaam, putem spune că avem de-a face cu o lucrare originală, a cărei apariție a fost provocată de încercările de calvinizare a românilor din Transilvania și a publicării unui *Catehism calvin* (1640).

Chiar dacă în cazul scrierii mitropolitului kievean putem vorbi de anume precedente, nu trebuie să trecem cu vederea că această

⁴ Nicolae CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1980, pp. 191-198.

mărturisire se distinge prin originalitate; nu este determinată nici de cerința mahomedanilor de a armoniza credința creștină cu prescrierile din *Coran*, dar nici de încercarea de calvinizare a învățăturii creștine, la care încercau să răspundă antecesorii săi⁵. Mărturisirea alcătuită de întâistătorul Bisericii kievene – fiind oarecum influențată de atacurile romano-catolice – explică de ce ierarhul alege să folosească armele propagandei iezuite; acest fapt motivează și alegerea de a o alcătui în limba latină.

Pentru a putea și mai bine sublinia rolul pe care l-au jucat cele două opere importante în apărarea dreptei credințe – amenințată de Contrareforma romano-catolică, susținută de Ordinul iezuit, și de prozelitismul calvin, susținut de puterea politică –, voi prezenta pe larg cele două lucrări. Mai mult, voi arăta și două exemple de influență a operei mitropolitului kivean regăsite în scrierea mitropolitului Varlaam – acceptată ca răspuns al sinodului celor două țări surori.

Mărturisirea de credință a Mitropolitului Petru Movilă

Cum arătam mai sus, veacul al XVII-lea a fost unul destul de frământat, deoarece – din cauza atacurilor romano-catolice și

⁵ Să nu uităm că între principiile Reformei – așadar, adoptate și de calvini – se numără: adorarea unui Dumnezeu, fără preacinstirea Maicii Domnului, cinstirea sfinților, a Sfintei Cruci, a icoanelor și relicvelor sfinte; o singură carte – Sfânta Scriptură – se bucură de autoritate în Biserică și nu există slujire preoțească; la acestea, calvinii adaugă predestinația. Or, aceste principii le întâlnim și în islam: nu se acordă adorare decât lui Allah, sunt iconoclaști, nu au slujitori consacrați și cred în predestinație. Acest fapt explică de ce *Mărturisirea de credință* a patriarhului Mitrofan al Alexandriei și cea a patriarhului Dositei al Ierusalimului (1672) se axează prioritar pe combaterea calvinismului, care ar fi ușurat convertirea creștinilor din cele două patriarhii – cu atât mai mult pe cei de sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol – care se aflau sub stăpânirea Imperiului Otoman.

protestante asupra Bisericii Ortodoxe – s-a resimțit nevoia convocării unor sinoade locale: Constantinopol (1638), Kiev (1640), Iași (1642), Moscova (1666-1667), Ierusalim (1672) și Constantinopol (1691), în cadrul cărora s-a luat atitudine împotriva acțiunii prozelitiste eterodoxe.

Dar s-au aprobat și cele trei mărturisiri de credință alcătuite de Mitrofan Kritopulos, mitropolitul Petru Movilă și patriarhul Dositei al Ierusalimului, care au

„o mare valoare dogmatică, morală și canonică. Ele demonstrează deplin că Biserica Ortodoxă nu s-a abătut de la doctrina sa originară și a rămas păstrătoarea tezaurului revelației divine primite de la Mântuitorul Iisus Hristos și Sfinții Apostoli”⁶.

În această privință, trebuie să spunem că „se evidențiază laudabilul efort al Sfântului Petru Movilă, mitropolitul Kievului, Galiției și Rusiei (Mici), de a alcătui – mai întâi – o scurtă carte de învățătură, numită *Catehismul ortodox rus* (1633), pe care l-a prezentat la Sinodul din Kiev (1640), ținut – între 8 și 18 septembrie – în Catedrala «Sfânta Sofia» din Kiev”.

Acestui efort, mitropolitul Petru Movilă avea apoi să-i adauge demersul alcătuirii „unei mai dezvoltate *Expositio fidei* (*Expunere a credinței*)”, intitulată *Mărturisirea de credință*⁷. Întrucât a fost aprobată în cadrul Sinodului panortodox de la Iași – fapt care l-a făcut pe marele

⁶ În acest sens, a se vedea: ***, *Mărturisiri de credință în sec. XVII*, disponibil la: <http://religiecalarasi.blogspot.com> (3 noiembrie 2021).

⁷ Pr. Vasile NECHITA, „Mărturisirea de credință a Sfântului Petru Movilă. Influențele iezuite și oportunitățile ecumenice pe care acestea le oferă dialogului teologic ortodoxo-romano-catolic”, în vol. *Mărturisirea de credință – locul și rolul ei în tradiția Bisericii Ortodoxe. Relația dintre Teologia academică și Teologia dogmatică*, Pr. Ion VICOVAN, Pr. Dan SANDU, Emilian-Iustinian ROMAN (eds), Ed. Doxologia, Iași, 2013, p. 243.

istoric Nicolae Iorga să ne atragă atenția asupra importanței Bisericii din Moldova, care reușea să adune întreaga Ortodoxie –, pentru noi are o dublă importanță. Pe de o parte, arată puterea Ortodoxiei românești, în cadrul căreia mitropolitul Varlaam a avut un rol de prim rang, iar în al doilea rând – cum spune și părintele Ioan I. Ică jr – ne încredințează de adevărul că susținerea Bisericii din Moldova – în cadrul Ortodoxiei – se arată a fi unul deosebit de important.

Nu-i greu de observat că, în reușita acestui demers, își aduc contribuția deopotrivă „reprezentanții Ortodoxiei românești – domni, cărturari și ierarhie (bisericească) din Țările Române – în controversele interconfesionale ale epocii”, precum și „Sfinții mitropoliți Petru Movilă (1633-1646) și Varlaam (1632-1653) și Sinodul de la Iași (1642)”, care „iau poziție ortodoxă față de Reformă”. Aceeași unitate se va oglindi și atunci când,

„sub domnitorul martir Constantin Brâncoveanu și Sf. Antim Ivireanul (1708-1016), *Țara Românească devine centrul rezistenței teologice ortodoxe însuflețite de patriarhul Dositei II al Ierusalimului (1669-1707) împotriva propagandei romano-catolice și uniute*”⁸.

Ne îndreptățește acordarea unei atenții mai aparte acestei mărturisiri și faptul că patriarhul Adrian al Moscovei și a toată Rusia (1690-1700) a apreciat-o ca fiind „o carte de Dumnezeu insuflată”. De asemenea, Nicolae Cartoian o consideră ca fiind „o operă pozitivă de construcție normativă”, care în acel moment lipsea Ortodoxiei⁹.

Nu putem să nu luăm în considerare și ceea ce spune eminentul profesor Alexandru Elian (1910-1993), care explică de ce această mărturisire

⁸ Diac. Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei*, vol. I: *Canonul apostolic al primelor veacuri*, Ed. Deisis & Stavropoleos, Sibiu/București, 2008, p. 15.

⁹ Nicolae CARTOIAN, *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, București, 1980, p. 165.

„și-a câștigat un loc neatins de nicio altă lucrare similară din cadrul Teologiei simbolice ortodoxe”¹⁰. Să nu uităm că această mărturisire a cunoscut nu mai puțin de 17 ediții între 1691-1923, după traducerea ei în limba română, în 1691, de către logofătul Radu Greceanu¹¹.

Putem spune că Sinodul de la Iași, în cadrul căruia, după mai multe dezbateri, s-a aprobat *Mărturisirea de credință* a mitropolitului Petru Movilă, este – „alături de Sinodul de la Ierusalim (1672) – cel mai important conciliu (sinod) al Bisericii Răsăritului de după căderea Constantinopolului”, așa cum este apreciat de către autorii *Dicționarului Bisericii Universale*, editat de către Oxford.

La rândul său, Nicolae Cartojan este de părere că nu întâmplător a fost aleasă capitala Moldovei pentru ținerea acestui sinod. Iar domnitorul Vasile Lupu se va dovedi a fi – cum spune și patriarhul Partenie I al Constantinopolului (1639-1646) – un adevărat *promahos*, adică prim-luptător sau „distrugătorul curajos al ereziei”¹².

În privința expunerii de credință din *Mărturisirea* mitropolitului Petru Movilă, nu mă voi referi decât la cele trei probleme care diferențiază doctrina ortodoxă de cea romano-catolică: *purgatoriul*, *Filioque* și *transsubstantio*. Aceasta ținând cont și de dezbaterile Sinodului de la Iași – în cadrul căruia sinodalii și-au adus o deosebită contribuție „la redescoperirea dimensiunii sacramentale a Bisericii și la punerea în valoare a caracterului dinamic al Tradiției bisericești” –, fapt care va explica de ce au avut darul de a declanșa reacțiile preotului Bartolomeu Bassetti, vicarul general al Bisericii Romano-Catolice din Moldova, încât a simțit nevoia să convoace un sinod la Cotnari, în 1642, imediat după ce a avut loc Sinodul panortodox din Iași¹³.

¹⁰ *** , *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002*, Ed. Trinitas, Iași, 2002.

¹¹ Pr. V. NECHITA, „Mărturisirea de credință a Sfântului Petru Movilă...”, p. 246.

¹² N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, p. 165.

¹³ Pr. V. NECHITA, „Mărturisirea de credință a Sfântului Petru Movilă...”, p. 247.

Căutând să ofere răspuns la întrebarea a LXIV-a (dacă mor acei oameni ce „se află la mijloc, între cei mântuiți și cei osândiți”) și la întrebarea a LXVI-a („Ce trebuie să gândim despre focul curățitor?”) – întrebări ce se află în secțiunea întâi –, Sf. Petru Movilă arată că nicio Scriptură nu vorbește despre *purgatoriu*.

Mai mult, părerea lui Origen în această privință a fost condamnată la al II-lea Sinod ecumenic din Constantinopol. Mai este învederat că, după moarte, sufletul nu poate să primească nicio (Sfântă) Taină a Bisericii și, dacă ar putea, prin el însuși, să-și răscumpere păcatele sale, ar putea și să fie părtaș la Taina Pocăinței. Este limpede că aceasta stă în afara învățăturii ortodoxe.

Așa se explică de ce Biserica, pe bună dreptate,

„aduce pentru ei jertfa cea fără de sânge și înalță rugăciuni către Dumnezeu pentru iertarea păcatelor lor. Dar nu că ei ar suferi vreo pedeapsă și – prin aceasta – să se curețe. Iar cât privește născocirile unor oameni care spun despre suflete că, atunci când pleacă nepocăite din lume, se pedepsesc în frigări, în ape și în bălți, Biserica nu le-a primit niciodată”¹⁴.

Această exprimare „mai îndulcită”, dacă nu creează o anume confuzie, nu are totuși darul de a exprima cu limpezime doctrina ortodoxă.

Din păcate, trebuie să spunem că viziunea despre păcat, abordată în mărturisirea kieveană, este una diferită de cea a dreptei credințe a Bisericii Răsăritene, fiind influențată de concepția augustiniană, adică prezintă anumite tușe maniheiste, specifice episcopului nord-african, care în tinerețe a cochetat cu filosofia gnostică dualistă. Din această cauză se accentuează mânia lui Dumnezeu și nu nemăsurata Sa iubire de oameni.

¹⁴ *** , *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002*, pp. III, XXVII.

Dând răspuns la întrebarea a XXI-a (secțiunea a treia), referitoare la cererea din rugăciunea „Tatăl nostru”: „Și ne iartă nouă greșelile noastre”, mitropolitul kievean arată: „Cine nu iartă aproapelui său lucrul cu care l-a vătămat, unul ca acesta în zadar face rugăciunea aceasta, fiindcă nu i se iartă păcatele”. Apoi adaugă:

„Mai vârtos, rugăciunea lui se preface în păcat, după cuvântul care spune: «Iar rugăciunea lui să se prefacă în păcat» (*Psalmi* 108, 6); și aceasta pe bună dreptate, fiindcă dacă și noi nu voim să iertăm fraților noștri cele mai mărunte greșeli pe care le-au săvârșit spre mânia noastră, cum atunci păcatele noastre însele, neasemuit mai mari, pe care le-am săvârșit față de Dumnezeu, să ni le ierte Acela pe Care în fiecare zi și ceas și în fiecare clipă Îl supărăm/mâniem?”¹⁵.

Iar în răspunsul la întrebarea a XX-a (secțiunea a treia) despre păcatul strămoșesc are următorul conținut:

„Acest păcat strămoșesc nu poate fi șters cu nicio pocăință, ci este nimicit numai prin harul lui Dumnezeu, prin iconomia întrupării Domnului nostru Iisus Hristos și prin vărsarea cinstit Sângelui Său. Și aceasta se face în Taina Sfântului Botez, pentru că cine nu s-a botezat, acela nu este slobod de păcat, ci este fiu al mâniei și pedepsei veșnice, după cum s-a spus: «Adevărat, adevărat zic vouă: De nu se va naște cineva din apă și din Duh nu va putea să intre în Împărăția lui Dumnezeu» (*Ioan* 3, 5)”¹⁶.

După cum putem vedea, nu predomină o viziune pozitivă privind ștergerea sau *ridicarea* păcatului strămoșesc – negreșit cât privește această poziție o putem înțelege, dacă o privim prin prisma faptului că ierarhul kievean a dorit să întărească o anume ținută

¹⁵ *** , *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002*, p. XXVII.

¹⁶ *** , *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002*, pp. XXVII-XIX.

mai fermă a ortodocșilor în fața atacurilor romano-catolice –, ci aceea a *mâniei lui Dumnezeu*, concepție întâlnită, de altfel, în arealul apusean. Se poate vedea acea preferință, manifestată de creștinătatea Occidentului latin – deopotrivă de Biserica Romei și de Protestantism –, față de gândirea și teologia Fericitului Augustin, care în tinerețe s-a arătat apropiat pelagianismului; iar la bătrânețe destul de pesimist „în privința conlucrării omului cu harul lui Dumnezeu”¹⁷.

Cât privește *Filioque*, Sf. Petru Movilă îl respinge în mod categoric, cum reiese din răspunsul la întrebarea a V-a cu privire la credința sobornicească și apostolească, atunci când arată că articolele de credință catolică/sobornicească sunt douăsprezece, potrivit cu *Simbolul (de credință al)* celui dintâi Sinod (ecumenic) de la Niceea și al celui de-al II-lea (Sinod ecumenic) de la Constantinopol, în care în așa chip s-au înfățișat toate câte țin de credința noastră, încât nu se cade să credem nici mai multe, nici mai puține, nici în alt chip decât au înțeles acei Părinți.

În răspunsul la întrebarea a LXXI-a (secțiunea întâia) cu privire la învățătura despre Duhul Sfânt se arată: „Se învață că Duhul Sfânt purcede numai de la Tatăl, ca izvor și începutură a dumnezeirii”. Să nu uităm că Mântuitorul Hristos – arată el – învață, zicând: „Când va veni Mângâietorul, pe Care Eu Îl voi trimite de la Tatăl, Duhul Adevărului, Care de la Tatăl purcede” (*Ioan 15, 26*).

Iată de ce „această învățătură o tâlcuiește Sfințitul Atanasie”, care – în *Mărturisirea sa de credință* – spune:

„Duhul de la Tatăl, nefăcut, nici creat, nici născut, ci purces. Dumnezeu Tatăl, El singur este obârșia celor doi și este nenăscut. Iar Fiul, numai în Tatăl avându-și obârșia și fiind născut. Și Însuși

¹⁷ Pr. V. NECHITA, „Mărturisirea de credință a Sfântului Petru Movilă...”, p. 250.

Duhul, numai în Tatăl avându-Și obârșia și fiind purces și trimis în lume prin Fiul”¹⁸.

Continuând expunerea, arată că Sf. Grigorie Teologul precizează: „Duhul Sfânt, Care de la Tatăl purcede. Acesta, întrucât de acolo purcede, nu este o făptură; întrucât nu este născut, nu este Fiul și, întrucât este la mijloc între nenăscut și născut, este Dumnezeu”¹⁹.

Este de ajuns, așadar, acum să socotim ca lucru neîndoios și să credem ceea ce Hristos ne-a învățat și ceea ce Biserica de Răsărit – cea catolică/sobornicească și ortodoxă – crede și a mărturisit la cel de-al doilea Sinod ecumenic și a întărit mărturisirea de credință fără adaosul „și de la Fiul”. Și împotriva acelor care au adăugat cuvântul acesta – „și de la Fiul” (*Filioque*) – a rostit mustrare nu numai Biserica de Răsărit – ortodoxă și catolică/sobornicească –, ci și cea de Apus, a Romei.

Pentru a fi și mai convingător, amintește – invocând mărturia istoricului Caesar Baronius (1538-1607) – despre acele două table pe care papa Leon al III-lea (690-741) le-a așezat în Bazilica „Sfântul Petru” din Roma: „Pentru aceasta dau mărturie două table de argint pe care era scrisă sfințita *Mărturisire de credință* – în grecește (pe una dintre ele) și în latinește (pe cealaltă) – fără adaosul acestei părți: „și de la Fiul”. Apoi adaugă: „Cine rămâne statornic și neîndoit în această credință, are nădejde sigură de mântuirea sa, fiindcă nu se abate cu nimic de la părerea de obște a Bisericii”²⁰.

Cu privire la termenul *transsubstantio*, ierarhul kievean – deoarece a fost nevoit să împrumute limbajul latin al Bisericii Romei, determinat fiind și de scopul misionar urmărit, acela de a oferi o armă în

¹⁸ SF. ATANASIE CEL MARE, *In Illud: Profecti in Pagum qui est e Regione, Invenientis Pullum Alligatum*, în PG 28, col. 177A.

¹⁹ SF. GRIGORIE TEOLOGUL, *Oratio XXXI – Theologica V*, în PG 36, col. 141A.

²⁰ ***, *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002*, pp. LIV, LXXI.

plus clerului și teologilor ucraineni – preferă acest termen în locul grecescului „metabole”, care „desemnează, pur și simplu, prefacerea sau transformarea” sfințelor daruri. Prin asta, el arată că, efectiv, prin *Mărturisirea de credință* a urmărit în mod prioritar realizarea, în spațiul ucrainean, a unui front comun pentru a contracara influența romano-catolică susținută de „institutele și misionarii iezuiți”. Totodată, se arată a fi cunoscător al faptului că teologia romano-catolică – începând cu secolul al XII-lea – s-a arătat a fi – în comparație cu teologia ortodoxă, care a mers pe calea gândirii patristice – „mult mai tehnică”. Așa se explică de ce, pentru teologia occidentală, interesul se leagă în mod evident „de *cumul* (modul de manifestare) Tainelor”, motiv pentru care a căutat „să le explice prin reducerea la unitate, care este legea rațiunii”²¹.

În urma acest fir al abordării ne ajută și sublinierile lui Nicolae Cartoian: faptul că mitropolitul Petru Movilă a decis să-și scrie *Mărturisirea de credință* în latină – prin care se va induce „în curând un curent nou de primenire în cultura rusească” – ni-l prezintă ca fiind un bun cunoscător al urgențelor misionare. În primul rând, știa că, „în atmosfera întunecată și greoaie de ignoranța în care lăncezea clerul ortodox rutean”, era nevoie de o deschidere spre cultură.

Dar cultura greacă intrase într-un cont de umbră, motiv pentru care nu mai putea oferi Bisericii rutene sau ucrainene puterea de a „rezista atacurilor îndreptate din lagărul iezuiților și uniașilor poloni decât primenindu-se și întărindu-se cu toată armătura culturii moderne a timpului său”. Această primenire nu putea fi legată decât de limba latină.

Mai mult, Sf. Petru Movilă – cu acea intuiție pe care Dumnezeu o dă oamenilor aleși și sfinți – a putut să înțeleagă adevărul că această cultură pusă în mâna clerului ucrainean se va asemăna cu oglinzile lui Arhimede (cca. 287 î.Hr.-212 î.Hr.):

²¹ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Teologie și spiritualitate*, Ed. Basilica, București, 2009, p. 49.

„Știința timpului – zicea Petru Movilă – este pentru Biserica Ortodoxă întocmai ca oglinzile lui Arhimede, care, concentrând razele solare asupra corăbiilor dușmane, care se apropiau de țărmurile Siracuzei, le ardeau”²².

Din această subliniere reiese cu claritate scopul misionar vizat de marele ierarh al Kievului.

În sfârșit, nu trebuie să uităm și faptul că, posedând o vastă pregătire teologică, precum și cunoștințe privind cultura latină a Occidentului, a înțeles mai mult decât oricare dintre contemporanii săi că, folosindu-se de provocările Renașterii și Reformei, care au primenit cultura apuseană, școlarizarea clerului ar putea beneficia de acel împrumut al armelor adversarului, arme „cu care să poată rezista atacurilor îndreptate din taberele vrăjmașe”. De aceea și în programul de studii al academiei teologice a introdus – „în primul plan – latina, cu studiul retoricii, dialecticii, poeziei și filosofiei”²³.

Din aceleași rațiuni misionare, caută să prezinte roadele Sfintei Euharistii, care sunt o încununare a Sfintei Liturghii, și constau din

„întâi – aducerea aminte a patimilor fără prihană și a morții lui Hristos, după cum s-a spus: «Căci de câte ori veți mânca această pâine și veți bea acest pahar, moartea Domnului vestiți, până când va veni» (1 Corinteni 11, 26). Al doilea folos pe care ni-l aduce este că, prin această Taină, ni se face ispășire și înseninare înaintea lui Dumnezeu pentru păcatele noastre; fie ale celor vii, fie ale celor răposați. Pentru aceasta, nicio Sfântă Liturghie nu se săvârșește fără să se facă într-înșea rugăciuni și cereri la Dumnezeu pentru păcatele noastre. Al treilea câștig este că acel creștin care ia parte la această jertfă

²² N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, p. 164.

²³ N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, p. 164.

și se împărtășește din această Taină printr-înșă se slobozește de orice ispită și primejdie de la diavol”²⁴.

Din această sumară prezentare putem înțelege și mai bine că Sf. Petru Movilă a fost un excepțional strateg al luptei pe care Ortodoxia trebuia să o ducă în spațiul ucrainean. Nu doar că a știut să se folosească – în ciuda unor inadvertențe – de limba latină pentru a alcătui „un important monument al Tradiției vii a Bisericii lui Hristos din Răsărit”, ci chiar a reușit să consfințească

„adevărul că – atunci când situația pastorală, misionară și de apărare a dreptei credințe a impus afirmarea comuniunii panortodoxe – Bisericile Ortodoxe s-au arătat unite, mărturisindu-și conștiința că, în ciuda tuturor încercărilor datorate istoriei zbuciumate din Răsărit, au păstrat cu statornică fidelitate întreg și neștirbit tezaurul de credință și de mărturisire dreptslăvitoare”²⁵.

Dacă celelalte *Mărturisiri de credință* s-au limitat la respingerea atacurilor calvine, fapt care le dă o anume notă negativă, *Mărturisirea de credință* a mitropolitului Petru Movilă – după ce a fost corectată de Meletie Sirigul în dezbaterile Sinodului de la Iași și după aprobarea sa de către patriarhul Partenie cel Bătrân al Constantinopolului (1639-1644) – a devenit operă normativă pentru întreaga Biserică Ortodoxă.

Acest fapt, și anume că *Mărturisirea de credință* a Sf. Petru Movilă a devenit normativă pentru întreaga Ortodoxie, îl va îndreptăți pe învățatul rus Iuri Ivanovici Venelin (1802-1839) să-și adreseze întrebarea: „Care din cei doi bărbați cu numele de Petru este

²⁴ *** , *Sinodul de la Iași și Sf. Petru Movilă. 1642-2002*, pp. XL, XLI.

²⁵ Pr. V. NECHITA, „Mărturisirea de credință a Sfântului Petru Movilă...”, p. 255.

reformatorul îndrăzneț al Imperiului Rus și căruia – prin urmare – i se cuvine titlul istoric de «mare»: Petru I, împăratul Rusiei, sau Petru Movilă?»²⁶.

Răspunsul la Catehismul calvinesc al mitropolitului Varlaam

Fiind delegat să facă parte din solia de pace a voievodului Vasile Lupu (1632-1653), care a mers – în anul 1644 – în Țara Românească pentru a-i cere voievodului Matei Basarab (1632-1654) împăcarea, adică pacea care se va finaliza cu înălțarea Bisericii Stelea din Târgoviște, de către Vasile Lupu, și a Bisericii Soveja din Vrancea, de către Matei Basarab. Cu acel prilej, mitropolitul Varlaam îl va vizita pe cunoscutul umanist și om de cultură din acea vreme Udriște Năsturel (1596-1659).

Cercetând biblioteca acestuia – renumită pentru importante sale cărți, mai ales cele de natură umanistă –, va descoperi „un exemplar din *Catehismul calvin* tipărit în Transilvania în 1642”²⁷. Lecturând această lucrare, pe care a găsit-o ca fiind „plină de otravă, de moarte sufletească”, a socotit de cuviință ca – din „mare grijă și multă scârbă” – să alcătuiască un răspuns ortodox.

Având în vedere faptul că *Mărturisirea de credință* a mitropolitului Petru Movilă a fost aprobată în Sinodul de la Iași (1942) – la care au luat parte ierarhi din trei biserici autocefale, ai Patriarhiei de Constantinopol, ai Kievului și ai Moldovei –, a propus convocarea unui sobor comun al ierarhilor celor două biserici (din Moldova și din Țara Românească). Asta în pofida faptului că, înainte cu numai

²⁶ N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, pp. 166, 163.

²⁷ Manole NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, vol. I, Ed. Hyperion, Chișinău, 1991, p. 439. A se vedea și: Alexandru MAREȘ, „Data tipăririi *Catehismului calvin*, 1640 sau 1642”, în: *Limba română*, 6/1947, pp. 541-542.

doi ani, ierarhii Bisericii din Muntenia au absentat voit de la Sinodul de la Iași²⁸.

Negreșit, această convocare a unui sobor sau sinod al celor două țări constituie o noutate în acea vreme. Se constituie într-un prim act de unitate – cel puțin pe plan bisericesc, după încercarea de unire a celor trei principate române, realizată pentru puțină vreme de Mihai Viteazul (1593-1600)²⁹ –, care avea să confere autoritate instituțional-bisericească luptei pentru apărarea Ortodoxiei românești în cele trei principate.

Acest fapt îndreptățește subtitlul *Răspunsul săborului a doao țăr*, dar și adresarea din *Predoslovie*:

„Credincioși pravoslavnici și adevărați fii Svintei ai noastre Beseareci apostolești, iubiți creștini și cu noi de un neam români, pretutindea tuturor ce se află în părțile Ardealului, ce *sînteți cu noi într-o credință, cu dreptatea Dumnedzăului ș-a Mântuitorului nostru, lui Iisus Hristos*”³⁰.

Această lucrare – primul „text polemic redactat în limba română, care este, fără îndoială, și unul dintre cele mai vechi monumente literare originale românești”³¹ – se constituie într-o primă luare de poziție comună a ierarhiei bisericești din cele două principate, care proclamă unitatea de credință, de cultură și de neam a celor din principatele ciscarpatine cu românii transilvăneni. Negreșit că și

²⁸ Nicolae Cartoian arată că „muntenii s-au abținut din pricina vrajbei iscate între Vasile Lupu și Matei Basarab”. În acest sens, a se vedea: N. CARTOIAN, *Istoria literaturii române vechi*, p. 165.

²⁹ A se vedea: Nicolae BĂLCESCU, *Români supt Mihai Voievod Viteazul*, Ed. Minerva, București, 1975.

³⁰ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 480.

³¹ Stela TEODORESCU, „Studiu filologic și studiu lingvistic”, în M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 437.

până acum această unitate s-a manifestat, dacă ne gândim că voievozii Ștefan cel Mare și Petru Rareș au stăpânit domenii în părțile Ciceiului, Lăpușului și Cetății de Baltă, iar voievozii Valahiei – de la voievodul Mircea cel Bătrân și până la Constantin Brâncoveanu – au fost domnitori ai Țării Făgărașului și Almașului sau Almăjului.

Însă acum această unitate ia o formă manifestă și fermă, ceea ce ne încredințează încă o dată de adevărul că unitatea de neam, de grai și de cultură s-a menținut prin unitatea de credință dreptslăvitoare, pe care nu au putut să o afecteze vremurile tulburi care s-au abătut asupra acestei vetre străbune așezată – cum spunea cronicarul – „în calea tuturor răutăților”.

Iată de ce este mai mult decât important să observăm că între primele scrieri care apar în limba română se află și cartea lui Varlaam, care „este o pledoarie pentru unitate spirituală, în condițiile în care aceasta era subminată de încercările de a-i converti la calvinism pe românii ardeleni”³².

Importanța acestui demers crește cu atât mai mult cu cât această lucrare este asumată de un sinod local, la care au luat parte ierarhii aceluiși neam din cele două principate ciscarpatine, pentru a ajuta frații de un neam și de o credință în a-și apăra identitatea religioasă, spirituală și culturală – rod al mărturisirii de secole a dreptei credințe în Hristos Domnul.

Dacă în trecut au ajuns să fie ierarhi din Moldova sau din Țara Românească pe scaunele arhieresti din Ardeal și Maramureș sau ardeleni pe cele din principatele ciscarpatiche, iată că acum această unitate – în fața unui real și amenințător pericol – se reafirmă cu și mai multă tărie.

Dacă împăcarea dintre voievodul Vasile Lupu și voievodul Matei Basarab nu se va realiza nici după construirea celor două biserici – „pildă de împăcare între frații moldoveni și munteni” – între anii

³² M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 438.

1640-1645, această unitate de credință – afirmată prin amintitul sobor comun – va dăinui și va avea efecte benefice pentru românii din cele trei principate.

De asemenea, va contribui și la grăbirea adoptării ca limbă liturgică a limbii vorbite de locuitorii celor trei provincii, Moldovei – prin harismaticul mitropolit Varlaam – revenindu-i un loc de cinste în această privință.

Ceea ce putem spune despre lucrarea *Răspuns la Catehismul calvinesc* este faptul că nu urmează mărturisirile de credință care își propun să contracareze atacurile calviniste, dar prezintă – este adevărat, destul de puține! – asemănări cu *Mărturisirea de credință* a Sf. Petru Movilă, dintre care voi aminti două exemple, aceste asemănări sau împrumuturi având darul de a ne confirma – o dată în plus, dacă mai era nevoie – unitatea de gândire și de luptă pentru unitatea celor doi ierarhi care s-au cunoscut încă din vremea voievodului Miron Barnovschi (1626-1629 și 1633), un mărturisitor până la moarte a credinței ortodoxe.

Mai întâi, este vorba de asemănarea privind formularea din *Răspuns* (filele 23^v și 24^r):

„Nu numai la dumnezăi streini să ne rugăm și într-agiutoriu să-i chemăm, ce nice chipuri în cinstea lor să nu facem, nice jărtvă sau slujbă lor să aducem. Împotriva aceștia porunci greșesc ceia ce fac cinste bodzilor și jărtve ca lui Dumnezeeu celui adevărat aduc și toată credința și nedejdea lor pr-înșii o pun. După dzisa împăratului David proroc: «Bodzii limbilor, aur și argint, lucru de mâni omenești»³³.

În timp ce în *Mărturisirea de credință* – în care se vorbește despre cinstirea lui Dumnezeu și poruncile Decalogului – se arată:

³³ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 438.

„Nu trebuie să cinștim pre zeii cei mincinoși, datorim încă să nu facem niciun chip cioplit spre cinștirea acestora și nici să le aducem închinare dumnezeiască, nici jărtve ca lui Dumnezeu. De aceea, împotriva acestei porunci păcătuiesc aceia carii se închină idolilor ca la zei și jertve le proaduc și prin în dâșii toată încrederea și nădejdea lor, dupre cum mărturisește psalmistul David: «Idolii neamurilor, aur și argint, lucruri de mâini omenești»³⁴.

Cea de-a doua asemănare – fiind de o dimensiune mai mare – o voi reda în mai multe paragrafe; este vorba de asemănarea dintre întrebarea a LV-a („Ce trebuie să înțelegem despre icoanele pre care Biserica Ortodoxă le cinștește și li se închină lor?”) și răspunsul la această întrebare.

Este important că ambii ierarhi apelează la fondul comun de credință, ceea ce ar explica în parte asemănarea, dar se vede că aveau și lecturi comune, pe care – după moda vremii – le citează din memorie.

Voi reda mai întâi textul din *Mărturisirea de credință*:

„Mare deosebire este între idoli și icoane. Fiindcă idolii sunt făpturi și scornituri omenești, după cum mărturisește Apostolul, zicând: «Știm că niciun idol nu este în lume» (*1 Corinteni* 8, 4). Dar icoana este o închipuire ce înfățișează un lucru ce are ființa sa în lume, ca icoana Mântuitorului nostru Hristos și a Sfintei Fecioare Maria și a tuturor sfinților [...]. Iar noi, când cinștim icoanele și ne închinăm lor, nu ne închinăm văpselelor sau lemnelor, ci pre sfinții aceia a cărora sînt icoanele îi mărim cu închinăciune de slugă, punând cu mîntea noastră înfățișarea acelora în ochii noștri”.

În lucrarea mitropolitului Varlaam, la întrebarea: „Dară ce să cade a înțelege de icoane, ce să închină și le cinștește Besearca săbornică și pravoslavnică?” răspunsul este:

³⁴ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 438.

„Mare împărțitură iaste între bodzi și între icoane, că bodzii sînt din cugetul și din lucrul mâinilor omenești, după cum dzice Apostolul Pavel cătră corinteani: «Știm că bodzul nu iaste nemică în lume», iară icoana iaste chipul unii feațe adevărate ce-au fost oarecînd în lume. Cumu-i și icoana Izbăvitorului nostru, lui Isus Hristos; când ne închinăm icoanei și o cinstim, nu cinstim șarurile sau lemnul, ce obrazul celuia ce-i scris [pictat – *n.n.*] pre icoană cinstim»³⁵.

În continuare, în *Mărturisirea de credință* citim:

„Adecă, când ne închinăm Celui răstignit ne înfățișăm în mintea noastră pre Hristos spânzurat pre Cruce pentru mîntuirea noastră, înaintea Căruia plecăm capetele și genunchele cu mulțumire [...]. Deci închinarea icoanelor ce se săvârșeaște în Biserica Ortodoxă nu calcă porunca aceasta, pentru că nu este această închinăciune ca aceea carea o dăm lui Dumnezeu, nici se aduce de cătră ortodoxi măestriei zugăvelii, ci persoanelor acelora pe care icoanele le înfățișează»³⁶.

Paralel cu această prezentare, în lucrarea ierarhului moldovean găsim o formulare asemănătoare:

„Cînd ne închinăm Crucii, atunce punem în mintea noastră pre singur Hristos, Carele S-au răstignit pre lemnul [...]. Nu strică această poruncă cinstea și închinăciunea lor, căce ca nu iaste aceea cîste și aceea închinăciune ce dăm lui Dumnezeu sau lucrurilor celor făcut de mîna ce tocma svinților acelora ce-s scriși pre icoană»³⁷.

În ultimul paragraf al răspunsului din *Mărturisirea de credință* se aduce ca argument în privința cinstirii icoanelor faptul că lui

³⁵ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 439.

³⁶ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 439.

³⁷ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 440.

Moise – în privința alcătuirii cortului mărturiei – Dumnezeu i-a dat poruncă să picteze heruvimi, fapt care nu ar contrazice porunca de a nu fi pictate chipuri nici ale celor din cer și nici ale celor de pe pământ. Astfel citim în opera mitropolitului kievean:

„Asemenea și heruvimii ce umbreau cortul mărturiei înfățișau pre acei adevărați heruvimi care stau înaintea lui Dumnezeu și izraeliții li se închinau și îi cinsteau, fără ca să calce întru nimic această poruncă a lui Dumnezeu”.

Reluată în lucrarea mitropolitului Varlaam al Moldovei, această formulare arată că autorul nu numai că era un bun cunoscător al acestei opere normative ce poartă semnătura Sf. Petru Movilă, ci a și recurs la utilizarea acesteia, încredințat fiind că are de a face cu o carte ce se bucura în întreaga Ortodoxie de o autoritate aparte:

„Iară întrebăm ș-aceasta: Pentru ce învață Dumnezeu pre Moisi de făcu heruvimii aceia de umbra oltarului Legei lui Dumnezeu, carii era chip heruvimilor celor din cer ce vorbesc înaintea scaunului lui Dumnezeu, de avea cinste și slavă de la izrailleni și porunca acesta a doua nu să calcă?”³⁸.

Din această prezentare paralelă a textelor din cele două scrieri putem să ne dăm și mai ușor seama de asemănările dintre ele; primul fapt care se impune a fi subliniat este că nu avem de-a face cu o preluare mot-a-mot, ci cu un tezaur comun de credință. Formularea originală a mitropolitului Varlaam – care ține cont și de realitatea cu care se confruntă românii ardeleni – este cea care caracterizează alcătuirea *Răspunsului la Catehismul calvinesc*.

³⁸ S. TEODORESCU, „Studiu filologic și studiu lingvistic”, pp. 469-470.

După cum am putut ușor observa – dacă *Mărturisirea de credință* se distinge ca fiind „o expunere sistematică asupra tuturor preceptelor dogmei ortodoxe” –, lucrarea mitropolitului Varlaam se arată a se opri prioritar „numai asupra unor aspecte ale dogmei ortodoxe, și anume asupra elementelor fundamentale” prin care Ortodoxia „se deosebește de calvinism”.

Un alt aspect de care trebuie să ținem cont este acela că „expunerea lui Varlaam nu este sistematică, ea urmează ordinea în care diversele probleme discutate apar în *Catehismul calvin*, pe care el îl combate. Spre deosebire de *Mărturisirea ortodoxă*, opera lui Varlaam era destinată în primul rând mării mase a credincioșilor ortodocși din Transilvania”³⁹.

Din aceste asemănări putem să ne încredințăm de colaborarea dintre cei doi mari ierarhi ai epocii respective, fără însă a ignora faptul că, totuși, scrierile lor se adresau unor aspecte legate de mărturisirea credinței în contexte istorice și atacuri care veneau din partea unor confesiuni creștine diferite.

După ce mitropolitul Varlaam arată că este de datoria unui ierarh al Bisericii lui Hristos să lupte și să propovăduiască dreapta credință, întărind-o cu mărturii din

„«Svânta Evanghelie și poruncile și tainele Besarecei noastre, carile sînt date de Scriptura cea de Duhul Svânt suflată de la propoveadnicii lui Dumnedzău, fericii Apostoli, și de la acei luminați de Duhul Svânt, cinstiți și Svinți Părinți și a toată lumea învățători ce-au tocmnit cu Duhul Svânt ș-au dat la șapte săboară credincioasă și sufletească obicină a Besarecei noastre ceii apostolești», își mărturisește îndatorirea de a priveghea ca păstor la păstrarea drepte credințe. Iar atunci când este atacată această credință, turma păstoriților trebuie apărută și învățată «cum să mărturisească dreapta credință; adică așa cum o

³⁹ S. TEODORESCU, „Studiu filologic și studiu lingvistic”, p. 468.

vedem statornicită întru poruncile ceale pravoslavnice a Besarecei noastre, carile den bătrâni sînt date dintru-ntăiu și di-nceput»⁴⁰.

Apoi face precizarea că această lucrare a fost aprobat de un „săbor dintr-amîndouo părțile – și din Țara Românească, și din Țara Moldovei – cu atîta, că doară să poată ei clăti inima voastră, ce-i întărită și rădăcinată pre temelia cea bună și tare a Besarecei noastre pravoslavnice”.

Referindu-se la răspunsul din *Catebismul calvin* – la întrebările: „Ce pohtește de la noi legea lui Dumnezeu? Dară putea-veri ținea acestea tote întregi?” – în care se arată „Ba, nici-dănăoară că den fire sînt plecătoriu spre urâciune Domnului meu, cum zice Pavel apostol: «Din fire eram fii mâniei»”, mitropolitul Varlaam ripostează fără menajamente: „Socotim aicea și ne mirăm cum cu cheaia înțelesului Svintei Scripturi închie Împărăția ceriului diinaintea oamenilor!”.

La aceasta adaugă precizarea:

„Nu-i cum au scris într-acest *Catibizm*, să fim și după Botez fii mâniei ș-a diavolului, cum zice al cincilea cap a *Catibizmului*: «Să nu poată omul împla poruncile lui Dumnezeu niciodată, căci sîntem din fire fii mâniei!». Numai cu acesta cuvânt strică toată Scriptura Svântă și toate poruncile lui Dumnezeu le pune supt picioare, că – de vream ce nu le poate face, nice le poate împla omul – dară Dumnezeu, direpce le-au dat omului, direpce pune blestem pre om și zice: «Blestemat varecine în toate ce sînt scris în cartea Legei să le facă acealea toate?»”.

După care, pentru a contracara afirmația calvină că nu ne mântuim decât prin credință, fără niciun fel de fapte bune, ierarhul moldovean adaugă pe fila 8^r:

⁴⁰ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, p. 481.

„Deci deaca nu va împlă leagea, libov [iubire – *n.n.*] n-are, și deaca n-are libov, n-are porunca lui Dumnezeu să iubească nici pre Dumnezeu, nici priatinul său, de care porunci se ține toată Leagea și prorocii”.

Pentru a fi mai explicit, arată că „armele lui Dumnezeu sînt ruga, postul, răbdarea, curăția, milosteniia și altele asemenea acestora”⁴¹.

La întrebarea din *Catehism*: „Dară ce Împăcătoriu trebuie să căutăm, carele să facă destul pentru noi să ne împace cu Dumnezeu, Cela Ce fu adevărat și om, și Dumnezeu, drept cum zice: «Adecă o ver-gură întru sine au prinsu și va naște fiu și-I veri zice Emmanuil, ce se zice cu noi Dumnezeu»? Cine este dară Împăciuitorul?”, mitropolitul Varlaam menționează – după ce sunt prezentate mai multe mărturii scripturistice – că

„pre Hristos Dumnezeu L-au înălțat Începătoriu și Spășitoriu cu direapta Sa, ca să dea pocăință izrailiteanilor întru iertarea păcatelor.

Pocăința iaste – întâiu – să jelească de suspini și cu lacrimi, să-i paie rău de păcat ce-au făcut. A doa iaste ispovedaniia, cum ne învață în nenumărate locuri Svânta Scriptură, în *Deeaniia Apostolilor* [*Faptele Sfinților Apostolilor – n.n.*], zaceala 42, în *Poslania* [*Epistola – n.n.*] lui Iacov, zaceala 57, *Marco*, zaceala 1, *Matei*, zaceala 5, și într-alte locuri în Svânta Scriptură, nu numai în Leagea noao, ce și în Leagea veache. A treia iaste învățătura ce va lua de la duhovnicul său, la carele să va ispovedui, să facă acealea ce-i va da: rugăciuni, post, închinăciuni, milostenii, după socotița duhovnicului.

Dintr-aceasta pocăință vine înfrângerea inimiei de să zdrobește și să smerește. Cum dzice David proroc: «Inima înfrântă și smerită Dumnezeu nu o va urgisi. Și singur Dumnezeu zice: Pre cine voi căota? Numai pre cel blând și smerit, ce să cutremură de cuvintele Meale». Așa să apropie creștinul și să împreună cu cinstit Trupul și Sângele Domnului nostru, lui Iisus Hristos, Carele – pentru cinstit

⁴¹ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, pp. 491-493, 497.

Trupul și Sângele Său – mângâie mâniia lui Dumnezeu împotriva omului și împacă cu Dumnezeu și i să iartă păcatele”⁴².

În legătură cu faptul că

„în douăsprezece capete a *Catibizmului* scrie sămnelul credinței și unde dzice: «I vă edinostoe sobornoe I po (s)tolcoe crkov», adică «credz întru una svântă, sobornică și apostolică Besearecă», mitropolitul Varlaam arată că protestanții sunt cei care „leapădă «întru», nu dzice «întru una», cu acesta gând pentru că Beseareca iaste adunătura credincioșilor, deci să să paie că cred în oameni, să cadză în păcate, pentr-acea dzic «o Besearecă», iară nu «întru una svântă și apostolească Besearecă»”.

Răspunsul *Săborului a doao țăr* fiind însă acesta:

„Știm și noi că Svânta Besearecă iaste adunarea credincioșilor, care credincioși – nu ca nescari păcătoși, ce ca nește lăcașure a Duhului Svânt, după cuvântul Svântului Pavel ce dzice: «De au nu știți că casa lui Dumnezeu sînteți și Duhul lui Dumnezeu lăcuiaște întru voi – ce, cum sînt cu darul lui Dumnezeu și îmblând întru poruncile Lui ceale svinte, să cheamă și adunare și Besearecă svântă»”.

Apoi ține să adaoge:

„Ce cu adevăr dzic aicea calvinii și lutereanii o *besearecă*, nice svântă, nici săbornică, nice apostolească, că așa iaste beseareca lor: Nice o svînție nu are, nice preuție, nice are ceale șapte Taine; nice săbornică, că nu-i în toată lumea, nice din toate limbile adunată; nici apostolică, că nu-i de la Apostoli, ce-i de curund și noao, ca de dăunădzi, ca de o

⁴² M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, pp. 499, 502-503.

sută de ai de-are hi; nice are fapturne [întocmirile – *n.n.*] Apostolilor, nice-și țin învățăturile Apostolilor”.

Pentru a fi mai convingător, aduce drept argument că Biserica deschide perspectiva luminoasă a bucuriei comuniunii cu Dumnezeu și cu sfinții Săi, pe când învățătura comunității calvine prezintă o perspectivă întunecată, deoarece

„Apostolii învață cum Dumnezeu nu iaste începătoriu răului, iară ei dzic că de la Dumnezeu iaste răul și munca omului, care lucruri dzicem că nice păgânii, turcii, tătarii încă n-au aceastea învățături întunecate și de Dumnezeu urâte, cu carile calvinii și lutereanii nu sînt următori și credzători Evangheliei Svinte, nice ascultători Apostolilor, ce sînt luptători și vrăjmași și strâmbători Svintei Scripturi, a Svintei Evanghelii și Apostolilor”⁴³.

Din aceste câteva spicuri din *Răspunsul la Catehismul calvinesc*, ne-am putut da seama cu ușurință că discursul cărturarului mitropolit și metoda sa de argumentare – care ține cont de nivelul cunoștințelor religioase ale românilor ortodocși –, precum și prezentarea comparativă urmăresc, în mod prioritar, ușurarea înțelegerii dreptei credințe de către simplii credincioși. Or, toate acestea dovedesc adevărul că maniera de organizare a lucrării, precum și argumentația din *Răspuns* sunt originale, dar și bine alese pentru a-și atinge scopul misionar și pastoral.

Ceea ce se cuvine a fi remarcat în mod deosebit este faptul că *Răspunsul la Catehismul calvinesc*,

„spre deosebire de *Mărturisire*, este o demonstrație teoretică însoțită de numeroase citate biblice, cu referiri la situații reale (prin antiteză și

⁴³ M. NEAGU (ed.), *Varlaam. Opere*, pp. 504-507.

comparație), făcută în maniera predicilor bisericești, cu încercarea de a ține mereu trează atenția auditoriului, căruia problemele esențiale trebuiau să-i fie prezentate la nivelul posibilităților sale de înțelegere”⁴⁴.

La rândul lor, calvinii vor încerca să dea o replică acestei lucrări a mitropolitului Varlaam într-un limbaj ce s-a dovedit a fi unul vehement și grobian. Mai mult, în ciuda unei intense și susținute propagande calvine, nu trebuie pierdut din vedere și aceea că, de fapt, creația populară din zona Făgărașului oglindește efectiv acea zbatere a românilor ortodocși din Ardeal de a-și păstra „solidaritatea de credință cu românimea din principate”⁴⁵.

Or, această realitate ne încredințează de adevărul că această scriere a Sfântului Varlaam și-a atins scopul, acela de a-i întări pe toți în unitatea credinței dreptslăvitoare – credință care s-a dovedit încă o dată a fi legea strămoșească a acestui neam zămislit în această vatră părintească – ce va face ca unirea înfăptuită, doar pentru o clipă de Mihai Viteazul, să capete contururi și mai puternice odată cu trecerea anilor.

Întărirea unității românești nu s-a manifestat doar în fața tendințelor de calvinizare susținute de principii maghiari din Transilvania, ci și în fața propagandei Bisericii Romei de a rupe pe românii transilvăneni de unitatea de cuget, simțire și trăire religioasă cu românii din celelalte principate.

Concluzii

Pe baza celor prezentate, putem afirma că mitropolitul Petru Movilă și mitropolitul Varlaam au fost cu adevărat niște piloni ai Ortodoxiei. Dumnezeu ne îndreptățește să afirmăm că avem de-a

⁴⁴ S. TEODORESCU, „Studiu filologic și studiu lingvistic”, p. 471.

⁴⁵ N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, pp. 185, 198.

face cu doi iubitori de credință și râvnitori în a-și împlini îndatoririle de păstori ai celor două biserici.

Dacă în vremea lui Ștefan cel Mare Moldova și-a luat misiunea de a sta de strajă la „porțile Orientului”, fapt prin intermediul căruia sfântul voievod și-a atras din partea papei calificativul de *athleta Christi*, iată că acum și-l asumase din nou, într-un moment în care Patriarhia ecumenică trecea prin momente mai mult decât critice, de data aceasta căutând să răspundă și unor asalturi tot mai intense care veneau din partea calvinilor.

Acest fapt nu ar fi fost cu puțință prin puterea oamenilor, fără un vădit ajutor pe care Dumnezeu l-a dat mărturisitorilor din această vatră străbună. În primul rând, jertfelnicilor săi păstori duhovnicești. Așa a fost posibilă manifestarea acestor daruri deosebite, care le-au dat puterea acestor pilduitori păstori de suflete să înscrie, cu adevărat, un „moment astral” întru apărarea dreptei credințe, dacă ar fi să folosim cuvintele lui Stefan Zweig.

Negreșit, ca oameni cu viață închinată slujirii cu jertfelnicie a Bisericii lui Hristos, s-au bucurat de un netăgăduit ajutor dumnezeiesc. Acest raționament ne poate oferi cheia înțelegerii cum o luptă dusă în astfel de condiții vitrege – mai ales dacă avem în vedere faptul că doi patriarhi ecumenici și-au pierdut viața în prima jumătate a secolului al XVII-lea [Chiril Lukaris (ucis prin strangulare, în data de 27 iunie 1638, de soldații otomani) și Chiril al II-lea Contares (ucis în anul următor)] – a cunoscut roadele biruinței. Și asta în ciuda amenințării pericolului otoman ce va cunoaște o permanentă ascensiune (chiar dacă în acest timp se va vorbi de o așa-numită „pax otomana”).

Cu toate că Rada de la Pereislav (1654) proclamase unirea cu statul moscovit, acest fapt nu va duce la îmbunătățirea situației Ortodoxiei din ținuturile ucrainene și ale Moldovei, și aceasta din cauza disputei polono-suedeze, dar și amenințărilor crescânde din partea turcilor, care vor culmina cu asediul asupra Vienei din anul 1683.

Să nu uităm că Jan Sobiețki (1629-1696) – numit de otomani „Leul din Lechistan” și cel care a contribuit la despresurarea Vienei – se și visa stăpânitor al Moldovei. Or, aceasta crea cea perspectivă a unei amenințări din partea romano-catolicismului asupra Bisericii dreptslăvitoare din Moldova, care își asumase rolul de a sta de strajă la păstrarea credinței ortodoxe. Altfel, cum am înțelege efortul lui Vasile Lupu de a aduna întreaga Ortodoxie la Iași, cum sublinia și marele istoric Nicolae Iorga?

În acest caz, putem afirma că – prin contribuția lor – cei doi sfinți mitropoliți se vor impune ca adevărate „pietre de hotar” în apărarea Ortodoxiei, peste care nu va putea trece nicio încercare de prozelitism din partea celorlalte confesiuni. Cu toată strădania habsburgilor de a desființa – prin uniația din Transilvania – Biserica Ortodoxă a românilor, aceasta, după multe umilințe (de peste un secol și jumătate), va renaște.

Acest fapt a fost posibil datorită acestui durabil fundament pe care l-au așezat acești adevărați strategii ai luptei de apărare a dreptei credințe într-un veac atât de tulbure cum a fost secolul al XVII-lea.

Pe lângă întărirea unității de credință,

„își face drum în cultura românească și ideea unității naționale. Mitropolitul Varlaam, «strângând sobor dintr-amândoă părțile, și din Țeara Românească, și din Țeara Moldovei, spune mai clar că scrie *Răspunsul la Catehismul calvinesc* pentru cei cu noi de un neam români, pretutindena tuturor ce să află în părțile Ardealului”⁴⁶.

Această convingere va fi inoculată tuturor celor care – apărând credința strămoșească dreptslăvitoare – vor lupta pentru apărarea

⁴⁶ N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, pp. 159-160.

unității de neam; de aici se va naște și conștiința națională în următorul secol.

În ceea ce privește Moldova, trebuie să mai spunem că secolul al XVII-lea este cel care va cunoaște și o altă consecință a luptei pentru apărarea credinței ortodoxe, și anume „naționalizarea serviciului divin în Biserică. Opera de naționalizare a slujbei religioase” este împlinită de Sf. Mitropolit Dosoftei (1624-1693).

Această operă de redare a slujbelor bisericești în limba poporului – în Muntenia – va fi împlinită de Sf. Antim Ivireanul (1650-1716)⁴⁷. Or, aceste împliniri, datorate negreșit ajutorului lui Dumnezeu, nu ar fi fost posibile fără contribuția celor doi sfinți mitropoliți, Petru Movilă și Varlaam, care au conlucrat la apărarea Ortodoxiei, dar și la afirmarea unității naționale.

SUMMARY: *Two Defenders of Orthodoxy in the 17th century: Metropolitan Petru Movilă of Kyiv and Metropolitan Varlaam of Moldova*

The summary presentation of the role played by the two holy hierarchs - Metropolitan Petru Movilă and Metropolitan Varlaam - in the defense of Orthodoxy, in the 17th century, attacked by Roman Catholic and Calvinist proselytism, we can affirm that they were with true some people, who proved to be truly providential. God justifies us to say that we are dealing with two lovers of faith and zealous in fulfilling their duties as pastors of the two Churches.

Through their contribution, the two holy metropolitans will establish themselves as true ‘milestones’ in the defense of Orthodoxy, beyond which no proselytizing attempt from the other denominations will be able to pass. With all the efforts of the Habsburgs to abolish - through the union in Transylvania - the Orthodox Church of the Romanians, this, after many humiliations (over a century and a half), will be reborn.

This fact was possible thanks to this lasting foundation that these true leaders of the struggle for the defense of the right faith laid in such a turbulent age as the 17th century.

⁴⁷ N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, p. 161.